

ІННОВАЦІЙНА МОДЕЛЬ ПРОЕКТУВАННЯ ПРОЦЕСУ ВИВЧЕННЯ ПРЕДМЕТІВ ЗА ВИБОРОМ У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

У статті розкриваються окремі особливості інтерактивного навчання з факультативних економічних предметів у контексті вимог до впровадження особистісно-орієнтованого підходу в навчальному процесі. Описано багатофакторний аналіз умов впровадження вибіркових дисциплін у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах та визначені основні характеристики цього процесу. Значна увага присвячена завданням вивчення курсів за вибором та проблемам підготовки вчителів до організації додаткового навчання з економіки для школярів. Характеризуються основні організаційні аспекти факультативної форми вивчення економіки у форматі предмета за вибором для учнів 5–6 класів.

В статье раскрываются отдельные особенности интерактивного обучения с факультативных экономических предметов в контексте требований к внедрению личностно-ориентированного подхода в учебном процессе. Описаны многофакторный анализ условий внедрения выборочных дисциплин в общеобразовательных и высших учебных заведениях и определены основные характеристики этого процесса. Значительное внимание посвящено задаче изучения курсов по выбору и проблемам подготовки учителей к организации дополнительного обучения по экономике для школьников. Характеризуются основные организационные аспекты факультативной формы изучения экономики в формате предмета по выбору для учеников 5–6 классов.

In the article the separate features of interactive studies open up from optional economic objects in the context of requirements to introduction of personality oriented approach in an educational process. The multivariable analysis of terms of introduction of selective disciplines is described in general and higher educational establishments and basic descriptions of this process are certain. Considerable attention is devoted the tasks of study of courses after a choice and problems of preparation of teachers to organization of additional studies from an economy for schoolboys. The basic organizational aspects of optional form of study of economy are characterized in the format of object after a choice for students 5–6 classes.

Впровадження інновацій є необхідною умовою розвитку програм для додаткового навчання з економіки та їх адаптації до конкретного середовища навчального закладу. Зміст інновацій насамперед спрямовується на задоволення когнітивних та прикладних потреб учнів, пов'язаних із вивченням предмета за вибором. У дослідженні можливостей впровадження інновацій у проектуванні вивчення економічних предметів за вибором ми враховували здобутки українських учених із галузі інноваційної педагогіки. Основні напрямки інновацій у навчальному процесі висвітлювалися у працях багатьох дослідників, серед яких: Л. В. Батченко, В. П. Беспалько, О. М. Гурова, Г. А. Дмитренко, В. І. Євдокімов, Г. В. Єльнікова, В. С. Журавський, Л. М. Карамушка, Н. М. Ковальська, В. В. Крижко, О. І. Мармаза, М. Я. Матвійів, О. С. Падалка, І. Ф. Прокопенко, О. Ю. Чубукова, В. М. Яценко та ін.

Нові форми економічних відносин, орієнтування на економічний та соціальний досвід розвинених країн Європи, нові вимоги до гнучких моделей професійної адаптації людини на ринку праці створюють важливі передумови для подальшого динамічного розвитку у галузі середньої загальної освіти в Україні. І саме тут, в секторі предметів за вибором створюється гнучкий амортизаційний пласт знань, які найшвидше відповідають зовнішнім викликам до навчання і найшвидше надають учням компетентнісні інструменти для самореалізації у житті.

У процесі нашого дослідження особливостей організації додаткового навчання з економічних предметів (протягом 2003–2008 р.р.) – нами було здійснено багатофакторний аналіз умов впровадження вибіркових дисциплін у навчальний процес у загальноосвітніх закладах і вищих закладах освіти та визначені основні характеристики цього процесу. Серед цих факторів:

- суспільна необхідність включення до навчальних планів освітніх закладів економічних предметів за вибором,
- мета і мотиви вивчення у різних навчальних закладах студентами й учнями курсів за вибором та соціальні очікування стосовно цілей навчання,
- бюджет часу на вивчення предмета за вибором і його місце у навчальному плані закладу освіти,
- освітньо-вікові характеристики учасників навчальних груп та їхні очікування й мотиви навчання,
- професійна підготовленість викладачів до реалізації вибіркових дисциплін і проблеми, пов'язані з цим процесом.

За результатами дослідження ми виділили ключові відмінності предметів за вибором та обов'язкових дисциплін за основними елементами процесу їх навчання. Ці відмінності стосуються таких елементів навчального процесу, як Мета вивчення предмета за вибором, Програма предмета, Місце предмета у навчальному плані закладу, Зміст предмета, Форми організації навчання, Методи навчання, Контроль засвоєння знань.

Кожен з названих елементів є своєрідним фокусом інноваційності – точкою концентрації уваги вчителя, адміністрації навчального закладу чи соціуму. Відповідно й масштаби інноваційних впливів будуть залежати, насамперед, від ключового фактора організації навчальної діяльності учнів з предмета за вибором. У контексті нашого дослідження таким фактором, безперечно, є вчитель – організатор вивчення предмета за вибором. А головними його інструментами є інтерактивні методи навчання.

Впроваджуючи положення Національної доктрини розвитку освіти України, Закону України «Про загальну середню освіту», Державних стандартів загальної середньої освіти, вчитель має забезпечити на своїх уроках створення умов для формування у дітей здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, розвитку творчих здібностей, формуванню навичок самоосвіти і самореалізації особистості, вихованню здорового способу життя, активної громадянської позиції, екологічного та етичного виховання, культури особистості.

Такі ж принципи закладені і в Конвенції про права дитини, проголошені Генеральною асамблеєю ООН: Принцип 7: «...їй треба давати освіту, яка б сприяла загальному культурному розвитку, і завдяки якій дитина могла б на основі рівності можливостей розвинути свої здібності і особисте судження, а також свідомість моральної і соціальної відповідальності і стати корисним членом суспільства»; Принцип 10: «...дитина повинна виховуватися в дусі взаємопорозуміння і толерантності».

Особливістю інтерактивного навчання з економіки є спеціальна організація навчального процесу так, щоб практично усі учні були залучені до процесу пізнання, мали можливість розуміти саму суть навчання та формування нових умінь. Спільна діяльність учнів у процесі засвоєння навчального матеріалу означає, що кожен робить власний внесок, відбувається обмін знаннями, ідеями, способами діяльності. До того ж це відбувається в атмосфері доброзичливості і взаємної підтримки, що дозволяє не тільки отримувати нові знання, але й розвиває власне пізнавальну діяльність, переводить її на вищі форми кооперації та співробітництва. Інтерактивна діяльність на уроках передбачає організацію і розвиток діалогового спілкування, котре сприяє взаєморозумінню, взаємодії, розвитку уміння спільного розв'язання завдань, важливих для кожного учасника. Інтерактивність виключає домінування того, хто виступає, понад іншими, однієї точки зору над іншою.

Впровадження інтерактивних методів навчання обумовлено значно вищим рівнем розвитку сучасних школярів, їх широким світоглядом, володінням багатьма іноземними мовами, інформаційними технологіями, їх прагматичною спрямованістю. Теоретичною основою використання цих методів є психологічні теорії, у яких особистість визначається суб'єктом власного розвитку та поведінки і, водночас, перетворювачем буття, та ближчого соціуму (Фрейд, Еріксон, Гальперін, Ельконін); та педагогічні теорії, які обґрунтовують феномен особистісно-орієнтованої освіти, де особистість учня та особистість педагога визнаються суб'єктами навчальної діяльності та педагогічної взаємодії.

Практика організації вивчення предметів за вибором показує, що саме на початковому етапі економічної освіти доцільно вводити факультативні заняття, оскільки це досить

ефективний спосіб виявляти індивідуальні особливості дітей, розвивати їх економічний кругозір не тільки через безпосередній предметний зміст економіки, але й через його великі між предметні зв'язки. Економіка сприяє формуванню в школярів цілісної наукової картини світу і сучасного світогляду, містить в собі, на відміну від інших шкільних предметів, ряд аспектів, навколо яких можливо вести полеміку, дискусії, сприяє формуванню навичок між особистісної комунікації, розвиває їхні інтелектуальні здібності.

Факультативна форма вивчення економіки (у форматі предмета за вибором) особливо ефективна саме для дітей 5–6 класів, адже економіка відносно нова і складна дисципліна в шкільному курсі, особливо порівняно з такими предметами, як математика, література, мова тощо. Тому, саме при факультативній формі можливо розвинути стійкий інтерес до цієї науки.

Розвитку інтересу сприяє, насамперед, необов'язковість відвідування, умови невимушеності на заняттях, умови рівності вчителя та учнів дають можливість обмінюватись думками, посперечатись, поспілкуватись з учителем неформально, поговорити на різні теми та отримати відповіді на «не програмні» питання (наприклад, з проблеми «кишенькових грошей», пошуку можливостей самостійного заробітку, проблеми споживання, заощадження, страхування, інвестування тощо).

При факультативній формі організації вивчення предмета використовуються різні методи і форми навчання. При вивченні економіки в 5–7 класах ефективними є ігрові заняття: ділові ігри, «шкільна біржа, «кругообіг ресурсів», дискусійні заняття, розв'язування економічних задач, створення різних ділових та життєвих ситуацій та їх вирішення. З великим зацікавленням на заняттях з економіки проходить робота з графіками, з тестовими завданнями, вправи на складання кросвордів та їх розв'язування.

Особливою формою, яка практикується на факультативних заняттях є написання рефератів, зокрема про історію виникнення грошей, «Екослів» (поняття, терміни з економіки українською, російською, англійською мовами та їх змістове тлумачення). Такі реферати дозволяють формувати навички перекладу і вільного володіння економічними поняттями відповідно до сучасного рівня науки. Для підвищення ефективності додаткового навчання корисно налагодити взаємодію з бізнес-консультантом, підприємством, де можна було б наглядно показати дітям дію економічних законів.

При факультативній формі навчання приваблює і відсутність формального контролю, не висить «дамокловим мечем» оцінка, особливо для невстигаючих учнів: негативні оцінки вони тут отримувати не будуть. Однак, при цьому виникає важлива проблема оцінки рівня знань, вмінь і навичок учнів відповідно до вимог критеріальності рівнів навчальних досягнень та засвоєння матеріалу. Потрібна система, яка б передбачала оцінку в балах участі учнів у всіх видах навчальної діяльності, заохочення активності. Підсумовуючи бали з різних форм роботи можна показати учневі кількісну і якісну сторону його знань.

При всіх перевагах факультативного вивчення економіки, а це насамперед, можливість вільного вибору предмету з урахуванням своїх інтересів і потреб, можливості проявити себе й зважувати напрямки у визначенні професійних перспектив: куди далі піти вчитися, ким і де працювати тощо, слід відмітити і ряд проблем, які виникають в учителя в процесі роботи. Одна з найважливіших – обмеженість навчальних годин на вибіркового предмету в рамках варіативної частини навчального плану. Залишається проблемою науково-методичне забезпечення викладання предметів за вибором (особливо практичної частини). Складається ситуація, що Програми – розробляються централізовано через МОН, а навчальні посібники вчитель має готувати самостійно.

Накопичення знань – це не головне в роботі на факультативних заняттях. В процесі додаткового навчання предмету за вибором важливо навчити дітей вчитися, тобто самостійно здобувати знання відповідно до своїх уподобань і намірів, користуватися для цього різними джерелами знань – підручником, статистичними матеріалами, науково-популярною літературою, публікаціями ЗМІ тощо. Вчитель допомагає дітям навчитися думати, логічно мислити, обґрунтовувати свої твердження, освоювати інші зразки економічної поведінки. Розширюються права вчителя на творчість. Істотно змінюються взаємостосунки між вчителем та учнем. Учень стає добровільним і рівноправним учасником педагогічного процесу, зацікавленим у результатах своєї праці. Така ситуація вимагає нових ідей, нових форм роботи,

які б дозволили навчити і разом з тим могли б сприяти розвитку творчих здібностей дитини, розвивали її бажання і вміння вчитися, творити і відчувати радість пізнання.

В методиці використання інтерактивних методів переважають демократичні стосунки на уроках: вільне спілкування між учнями, учнем і вчителем, право на свою власну думку і можливість висловити її без переривань і критики, співпраця в колективні. На уроках створюється атмосфера доброзичливості, психологічного комфорту. Учні можуть вільно спілкуватися в групах, сперечатися, вільно висловлювати свої думки, при цьому кожен має право на свою власну думку, висловити її може без втручання вчителя, критики з його сторони, не побоюючись бути висміяним – так формується відчуття важливості кожного, відчуття відповідальності від участі у спільній роботі.

Робота за такими методами дає не лише прагнення та мотивацію для навчання, але й практичні навички – вміння логічно розмірковувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. При цілеспрямованому та спеціально організованому використанні інтерактивні методи дозволяють вести постійний контроль за процесом засвоєння матеріалу, залучити до активної роботи всіх учнів, підпорядкувати процес навчання керівній дії вчителя.

Під час діалогового навчання учні вчать критично мислити, вирішувати складні проблеми на основі аналізу обставин та відповідної інформації, зважувати альтернативні погляди, приймати продумані рішення, брати участь в дискусіях, спілкуватися з іншими людьми. Для цього на уроках застосовуються такі методи, як індивідуальна, парна чи групова робота, дослідницькі проекти, рольові ігри, робота з документами, різноманітними джерелами інформації, творчі проекти.

Інтерактивна методика навчання економіки у факультативному форматі вимагає старанної підготовки і планування роботи самого педагога: надати учням випереджаючі завдання: прочитати, продумати й обрати свою точку зору, виконати самостійні завдання репродуктивного характеру. Інтерактивні вправи слід підбирати таким чином, щоб вони могли дати кожному можливість знайти свій «ключ» до освоєння теми.

Отже, основним завданням курсів за вибором є забезпечення вивчення економіки і споріднених з нею предметів на достатньому рівні. За їх допомогою відбувається трансформація наукових знань учнів у їх практичний характер. Курси за вибором повинні мати переважно прикладний характер. Практичні роботи, презентації, дослідження, моделюючі або ситуаційні вправи є невід'ємною складовою занять. Робочі навчальні плани профільних класів можуть включати багато курсів за вибором.

На основі аналізу теоретичних джерел і прикладних досліджень зазначимо такі характеристики додаткового навчання з економіки: переважання мотиваційного компонента у змісті навчання відповідно до потреб учнів; прикладний характер навчання, що реалізується через велику кількість практичних завдань; модель взаємодії вчителя та учнів відрізняється активною пізнавальною діяльністю останніх, що забезпечується вибором відповідних методів і прийомів навчання; функція викладача поступово зміщується з передачі інформації до організації та консультування; контрольні заходи переважно включають завдання алгоритмічного і творчого рівня; збільшується частка самоконтролю і взаємоконтролю.

Підсумовуючи наведені міркування, зазначимо такі головні завдання факультативного навчання з економічних дисциплін, які мають бути відображені у процесі проектування дидактичних моделей вивчення предметів за вибором:

- Розвиток мотивів до вивчення конкретного предмета і прагнення до економічної діяльності в майбутньому. Розвиток психічних процесів у навчанні, формування розумових, емоційних, трудових рис особистості, необхідних для самореалізації особистості в обраній сфері діяльності.

- Спрямованість на соціалізацію особистості: цьому сприятиме використання можливостей інноваційних дидактичних моделей. Формування і розвиток поведінкового репертуару, що є своєрідним набором різнопланових ролей, які відповідають складовим професійної компетентності майбутнього спеціаліста. раціоналістичній теорії навчання. Це важливо для залучення учнів до загальнокультурних цінностей і норм економічних взаємовідносин, для вільного самовизначення і розвитку індивіда у навколишньому світі.

- Оволодіння способами здійснення економічної діяльності. Формування компетентностей учня відбувається через виконання відповідних спеціальних завдань

прикладного характеру, ознайомлення з посадовими обов'язками спеціалістів-економістів, аналіз ситуацій, виконання проектів. При цьому ефективність додаткового навчання з економічних дисциплін (за вибором) забезпечується дотриманням відповідних дидактичних принципів у поєднанні з багатоаспектністю методів навчальної, трудової та ігрової діяльності. Кожен вид такої роботи відображає умови соціально-економічного середовища і спрямовується на поглиблення інтересу до різних сфер діяльності, розвиток здібностей учнів, сприяння у виборі професії та неперервності освіти.

Наступних кроком у ході нашої дослідницької роботи був детальний аналіз типових навчальних програм предметів психолого-педагогічного циклу, які забезпечують здобуття студентами спеціальності «Викладач економіки». У жодній з цих програм не виявлено тем і питань, що стосуються вивчення економічних дисциплін за вибором. Ймовірно з названої причини на практиці майбутні вчителі стикаються з багатьма труднощами організації навчання з вибіркових і факультативних дисциплін, що потребує зосередження особливої уваги до вирішення проблеми підготовки викладачів до організації вивчення економічних предметів за вибором. Таким чином, за попередніми висновками, зробленими в ході цього періоду дослідження ми сформулювали як одне з ключових завдань для виконання подальшої експериментальної роботи – розроблення моделі організації підготовки вчителів до викладання економічних предметів за вибором (Рис.1).

Оскільки підготовка викладачів економіки в Україні здійснюється досить тривалий час (з 1993 р. в КНЕУ, згодом на базі інших вищих навчальних закладів та в системі підвищення кваліфікації обласних інститутів післядипломної освіти педагогічних кадрів) – цей процес на сьогодні достатньо стандартизований. Залишається при цьому актуальною проблема підготовки викладачів до організації вивчення предметів за вибором. Актуальність зростає ще й з тієї причини, що 35% (у майбутньому до 40%) предметів в рамках вищої освіти в структурі навчального плану відводяться на вибір навчального закладу, в рамках середньої освіти – близько 30% навчального часу (навчальної програми з економіки) – відводиться на вибір вчителя. Однак учитель, в більшості випадків, не готовий реалізувати це право вибору. Тому потрібно зосередити додаткові зусилля для розроблення моделі підготовки вчителя до організації вивчення предметів за вибором.

Для здійснення подальшої дослідно-експериментальної роботи стосовно підготовки майбутніх викладачів економіки до проектування додаткових (за вибором) занять з економічних дисциплін та розроблення дидактичної моделі вивчення предметів за вибором експериментальними факторами нами були визначені такі:

- зміст і сутність поняття «додаткове навчання» та його розкриття студентам при вивченні дисципліни «Методика викладання економіки»;
- ключові відмінності організації вивчення базових та вибіркових економічних предметів;
- вимоги до проведення занять з вибіркових економічних дисциплін;
- методи і форми підготовки студентів до організації додаткового навчання предметів за вибором при проведенні занять з «Методики викладання економіки», та проходження педагогічної практики;
- роль педагогічної практики в апробації моделей додаткового навчання з вибіркових економічних предметів у загальноосвітніх школах та навчальних закладах інших типів.

Основна увага на цьому етапі нашого дослідження була зосереджена навколо проблем організації навчання з економічних предметів за вибором та визначення основних напрямків удосконалення підготовки майбутніх викладачів економіки для реалізації вказаного завдання.

Організація дослідної роботи здійснюється нами у кількох рівнях:

1 рівень: підвищення кваліфікації викладачів загальноосвітніх закладів (участь в методичних семінарах, педагогічних нарадах, методичних радах, планування та виконання власної науково-методичної роботи як вчителя економіки, узагальнення досвіду тощо).

2 рівень: керівництво діяльністю студентів з урахуванням специфіки навчальної програми при вивченні предмета «Методика викладання економіки», з можливістю виконання експериментальних і творчих робіт. Студентам було запропоновано ознайомитися із суттю визначеної проблеми, вивчити стан викладання предметів за вибором у навчальних закладах в Україні та за кордоном, розроблення та обґрунтування доцільності експериментальних проектів

для вивчення економічних предметів за вибором, розроблення рекомендацій та апробація авторських робіт.

3 рівень: діяльність студентів спеціальності «соціальний педагог» (вивчення можливостей пропонування предметів, тем, або тематичних блоків для викладання за вибором у рамках професійної діяльності соціальних педагогів в процесі надання додаткових освітніх послуг).

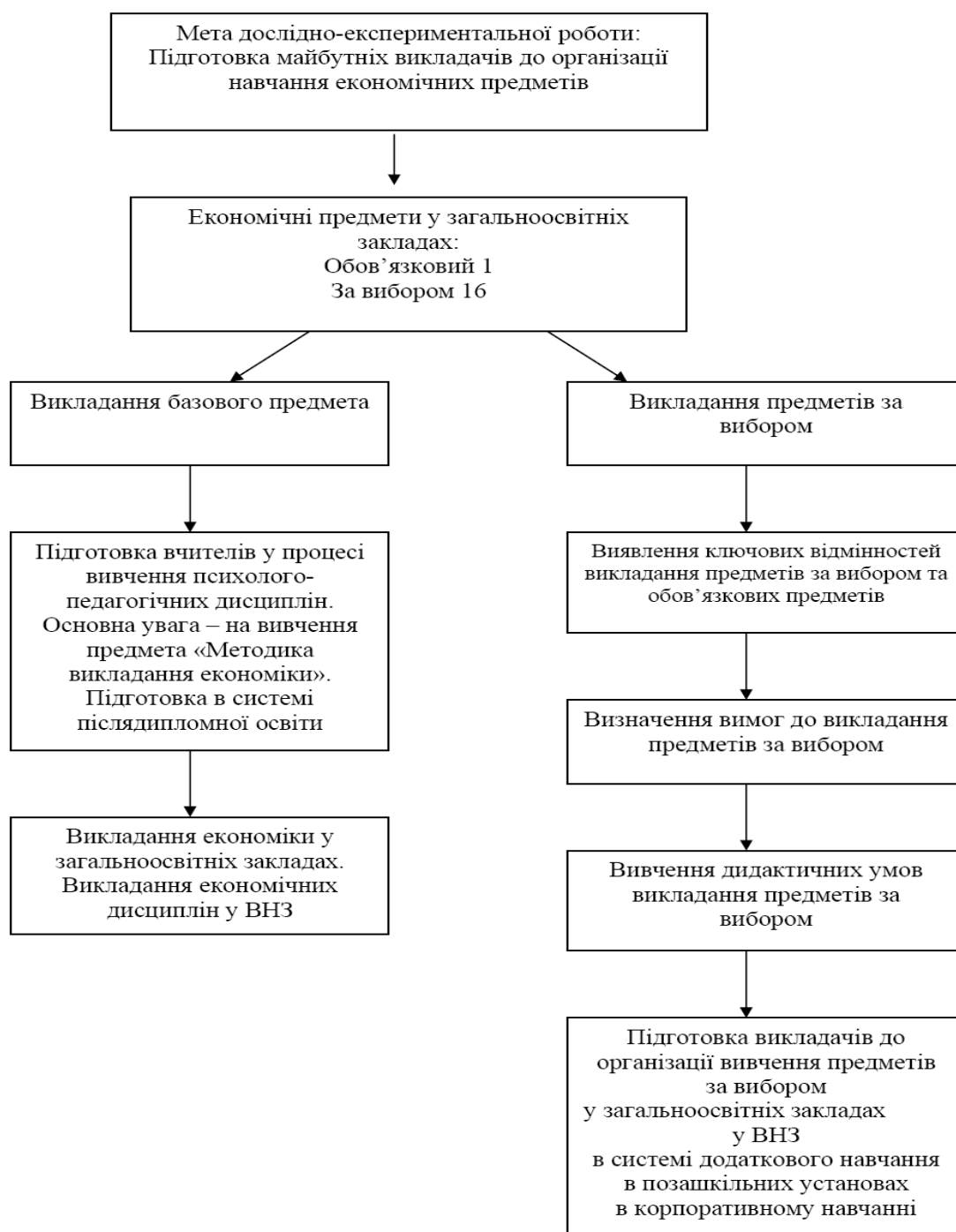

Рис.1. Узагальнена схема-модель процесу підготовки вчителів до викладання економічних предметів за вибором.

Поряд з цим продовжується вивчення умов і факторів упровадження вибіркового предметів у навчальних закладах різних типів. Наступне завдання полягає в тому, як врахувати виявлені умови в ході підготовки студентів – майбутніх викладачів до педагогічної практики у загальноосвітніх закладах та відобразити визначені вимоги у методичних рекомендаціях при вивченні предмета «Методика викладання економіки».

Запропоновані аспекти впровадження інновацій при вивченні економічних предметів за вибором сприятимуть розширенню можливостей викладача у проектуванні дидактичних моделей і змісту вибіркового навчання, та перспектив диверсифікації індивідуалізованого підходу в організації навчального процесу з економіки.